

SVENSKA
FORNMINNESFÖRENINGEN
150 ÅR

Minnesskrift från jubileumsåret 2019

Annika Björklund (red.)

Framsidesbild: Inglinge hög 2019. Foto: Per-Eric Lindgren.

Layout: Annika Björklund.

© Svenska Fornminnesföreningen 2021.

Tryckning: Instant Book, Stockholm.

ISBN: 978-91-519-9349-2.

Innehållsförteckning

Svenska Fornminnesföreningen.....	5
Jubileumssammankomst i Ridarhuset, Stockholm.....	7
Högtidsanförande:.....	8
Svenska Fornminnesföreningen 150 år.....	8
Medaljer och priser	10
Pristagare år 2019.....	12
Ann Catherine Bonnier.....	12
Annie Winblad Jakubowski.....	13
Jarl Nordbladh	14
Nils Ringstedt.....	15
Magnus Källström	16
Pristagarnas föredrag	17
Varför är kyrkan rund? Om rundkyrkorna i Bromma, Solna och Munsö	17
Svenska Fornminnesföreningens bildande och de första åren	27
Att skildra ett ansikte. I huvudet på en mynt- och medaljformgivare	38
Samhällstankar inför olika tiders intresse för äldre gravanläggningar	45
Hans Hildebrand och det svenska runverket	52
Proffs och amatörer – fornälskare är vi allihopa.....	66
Jubileumsresan till Småland 30 augusti till 1 september 2019	84
Svenska Fornminnesföreningens styrelse 2019	94

Hans Hildebrand och det svenska runverket

Magnus Källström

Det finns en närmast ikonisk bild av Hans Hildebrand, där han sitter vid Rökstenen i Östergötland till synes djupt försjunken i dess gåtfulla text. Bilden är tagen i juni 1872 och en av de första fotografiska avbildningar som finns av denna sten. I dag är väl Hildebrand kanske mest känd som riksantikvarie, arkeolog och kulturhistoriker, men han gjorde också betydande insatser på runforskningens område. Den viktigaste är kanske att han tog initiativet till det som så småningom blev verket *Sveriges runinskrifter*.

Idén om ett samlat verk med alla Sveriges runinskrifter fanns dock långt före Hans Hildebrands tid och går ända tillbaka till vår förste riksantikvarie, Johannes Bureus. Redan 1602 presenterade denne enligt egen utsago en handskrift för den dåvarande hertig Karl, som visade hur han tänkte sig att en sådan utgåva skulle se ut. Att bokverket fick den utformning som vi känner i dag är dock i första hand Hildebrands förtjänst. Vad som däremot nog är mindre känt är att han själv gjorde åtskilliga insatser på just runforskningens område.

Hans Hildebrands intresse för runor går att följa åtminstone tillbaka till hans studenttid i 1860-talets Uppsala. Han studerade då bland annat för professorn i nordiska språk, Carl Säve, som var mycket intresserad av runinskrifter och bland annat djupt engagerad i Rökstensens tolkning. I september 1862 hade nämligen antikvitetsintendenten Pehr Arvid Säve – Carl Säves bror – på uppdrag av riksantikvarien Bror Emil Hildebrand befriat stenen från kyrkans murverk och lätit resa den på kyrkogården. Även Hans Hildebrand kom att intressera sig för den gåtfulla inskriften och redan som tjugotreåring dristade han sig att uppvakta professor Säve med en egen tolkning. Den 18 april 1865 skriver nämligen Säve till sin kollega och vän professor George Stephens i Köpenhamn:

Unge Hildebrand, Riksantikvariens son, lemnade mig för kort tid sedan ett ”Försök till läsning af Rökstenen”. Jag tog emot det; men jag sade honom rent ut, att jag icke tänkte läsa det eller ens kasta en blick derpå, förrän jag gjort *ännu ett försök* att sjelf genomtränga denna hemlighet. Jag har håller icke läst hans lilla skrift förr än just nu i qväll, sedan allt ofvanstående var nedskrifvet. – Hans försök är verkligen icke så tokigt. Det är dock långt ifrån, att jag anser honom hafva löst alla svårigheter, men åtskilligt ser verkligen antagligt nog ut. Han tror sig t.o.m. kunna antaga, att en del af inskriften är på vers!

Hans Hildebrand vid Rökstenen i juni 1872. Foto: Carl Fredrik Lindberg (ATA).

Säve uppmanade Hans Hildebrand att skicka sitt manuskript till Stephens, som då ansågs vara en av de största auktoriteterna på runforskningsens område. Denne tackar Hildebrand i ett brev den 21 augusti samma år för att ha fått ta del av arbetet, men beklagar samtidigt att han inte har kunnat ta upp något av förslagen i sin egen tolkning. Det främsta skälet var enligt Stephens att de var oense om hur en av runformerna skulle uppfattas. Den runa som Hildebrand hade läst som **h**, menade Stephens i stället var **e**.

Samtidigt uppmuntrade Stephens honom att fortsätta sina studier av inskriften: »for the more these monuments are studied, – the more independent points of view they are seen from – the sooner and the better shall we understand them». Hildebrands manuskript om Rökstenen finns ännu bevarat i helt anonym version i Carl Säves samling i ATA och vid genomläsning slås man av hur mycket av denna inskrift som den unge Uppsalastudenten hade lyckats genomskåda, särskilt i jämförelse med vad den lärde professorn i Köpenhamn hade åstadkommit vid samma tid. Beträffande den omtvistade runan skulle också framtiden utvisa att det var Hildebrand som hade rätt och Stephens fel.

När Hans Hildebrand året efter disputerade på sin avhandling *Svenska folket under bednatiden* ägnade han också ett par sidor åt denna inskrift och återgav också sin tolkning av texten. Han menade sig här finna spår av de strider mellan svear och götar som skildras i den fornengelska dikten Beowulf och antog att stenen hade rests av »en af Sveastammen» vid den tid »då Svearne nyss hade underlagt sig det östra Götalandet».

Hans Hildebrand och Richard Dybeck

En annan runforskare vid denna tid var Richard Dybeck, som med statsunderstöd reste runt i landet och upptecknade fornlämningar och avbildade runstenar. Han var korresponderande ledamot av Vitterhetsakademien och lämnade årligen in berättelser från sina resor. Från 1860 var han bland annat sysselsatt med utgivningen av ett stort verk med titeln *Sveriges runurkunder*, där han hade inlett med runstenarna i Uppland. Riksantikvarien Bror Emil Hildebrand hade en del dubier om Dybecks förmåga och dessa hade ärvts av sonen Hans.

När den senare sommaren 1865 blev utsedd till extraordinarie amanuens vid Vitterhetsakademien fick han möjlighet att företa antikvariska resor i landet. Något som han ganska snart uppmärksammade var att Dybecks runstensavbildningar lämnade mycket övrigt att önska och att de ibland kunde ha en högst märklig tillkomsthistoria. Vid ett besök i Breds socken i Uppland 1866 fick han exempelvis veta att den runsten som fanns vid kyrkan (U 795) inte alls hade avtecknats av Dybeck personligen, utan att denne hade bett

Skäängsstenen (Sö 32) i Vagnhärads socken i Södermanland. Teckning av Hans Hildebrand i Carl Säves samling (ATA). Teckningen är daterad den 21 december 1867 och har säkert tillhört ett brev till Säve.

ortens klockare att göra det. Hildebrand kunde då räkna ut att Dybeck hade skapat sin avbildning genom att kombinera klockarens teckning med det 1600-talsträsnitt som fanns i den år 1750 utgivna runstenssamlingen *Bautil*. Att så verkligen är fallet kan man förvissa sig om genom att jämföra de nämnda avbildningarna med den bevarade stenen, där det är tydligt att flera av felen i den äldre avbildningen är direkt övertagna av Dybeck.

I samband med en forskningsresa till Södermanland i början december 1867 gjorde Hildebrand ännu en erfarenhet. På den sedan gammalt kända Skäängstenen i Vagnhärads socken (Sö 32), som bär en minnesinskrift från 1000-talet, fick han på stenens mittyta syn på en tidigare helt okänd in-

skrift. Denna visade sig dessutom vara ristad med den äldre runraden. Hildebrand berättar själv om sin upptäckt i ett brev till Stephens, avsänt redan den 19 december samma år:

Runorna der äro ytterst grundt huggna, så att de ådrogo min uppmärksamhet först endast derigenom att deras matta yta bildade en motsats till stenens öfriga glatta, man vore frestad att säga finpolerade yta. Snart fick jag tydlig för mig runan M̄. Jag behöfver icke säga, hur stor min förvåning blef och hur den stegrades när jag fann H̄ och X̄ och S̄ etc., idel bevis, att jag varit nog lycklig att finna en runskrift med de gamla runorna. Denna inskrift är fullt tydlig, så att jag är säker på hvartenda streck på min ritning.

Hildebrand framhåller också skillnaden i ristningsteknik mellan de två ristningarna: »De gamla rundragen äro grunda och såsom teckningen utvisar något bugtiga och ojemma. De yngre äro bestämda, djupa, raka.» I ATA förvaras ett ark med några skissartade teckningar som säkerligen återger det första mötet med denna inskrift, men trots den sena årstiden gjorde han också en noggrann teckning i skala. Av reseberättelsen framgår att han även provade att dokumentera de nyfunna runorna på andra sätt:

Jag försökte taga en afklappning af den äldre inskriften men det fuktade papperet frös och mina fingrar vore dessutom stelfrusne efter nära fyra timmars tecknande i några graders kyla. Runorna äro så grunda, att jag fruktar, att en sådan afklappning aldrig kan blifva fullt tillfredsställande. Det vore kanske skäl att låta afgjuta stenen i gips.

Det är knappast för djärvt att anta att det var erfarenheter av ovan nämnda typ – att Dybecks teckningar hade visat sig mindre tillförlitliga och att det gick att göra stora upptäckter på tidigare kända runstenar – som fick Hildebrand att inse att det krävdes en ny, noggrannare och mer vetenskaplig utgåva av Sveriges runinskrifter.

”Huru bör en runsten afritas?”

Sommaren 1872 företog Hans Hildebrand en längre forskningsresa till Östergötland och Öland för att studera medeltidsminnen och göra arkeologiska undersökningar, men också för att granska några runstenar. En av dessa var Rökstenen, som han sju år tidigare hade försökt tolka. Stenen skulle nu för första gången avbildas fotografiskt genom Vitterhetsakademiens tecknare Carl Fredrik Lindberg. Om detta rapporterar Hildebrand i ett brev till sin far avsänt från Linköping den 19 juni:

Fotograferingen af Rökstenen gick förträffligt. Lindberg och jag kommo dit kl. 7 på morgonen och jag var färdig att afresa kl. 5 på e.m. Såve hade

placerat stenen mycket olämpligt, tätt framför en syrenhäck. Jag nödgades därför låta taga bort en buske, för att den ena breddsidan skulle kunna fotograferas.

Det var vid detta tillfälle som han fångades på bild vid stenen, men han skulle inte själv komma med något mer tolkningsförslag av denna inskrift. Under våren hade han gett ut sin avhandling i en andra omarbetad upplaga med den något förändrade titeln *Svenska folket under hedna tiden*. Här var avsnittet om Rökstenen nedstruket till ett minimum och tolkningen utesluten.

Under samma resa såg Hildebrand också den versifierade Högbystenen (Ög 81) i Östergötland liksom Karlevistenen (Öl 1) på Öland med den berömda drottkvättstrofen. Väl återkommen till huvudstaden publicerade han i september 1872 en artikel med titeln »Huru bör en runsten afritas?». Detta skedde i *Kungl. Vitterhets- Historie och Antikvitets Akademiens Månadsblad*, som hade börjat utges just detta år och där Hildebrand ofta själv svarade för det mesta av innehållet.

I sin artikel förespråkar Hildebrand metoden att man delar in ristningsytan i rutor med krita och därefter ritas stenen på rutat papper. Egentligen var denna metod inte någon nyhet. Redan 1600-talets antikvarier som exempelvis Johan Peringskiöld hade använt ett sådant rutsystem, vilket förklarar hur de gamla träsnitten kan vara så korrekta i proportioner och detaljer. I artikeln förmedlar Hildebrand också flera handfasta tips vid undersökningen av inskrifterna, som uppenbarligen bygger på egna erfarenheter:

När belysningen är dålig, kan man i någon mån hjälpa sig derigenom, att man meddelst en spegel kastar nödigt ljus öfver den yta man vill granska. Men i all händelser är ofta fingret en bättre vägledare än ögat. Runorna äro i botten jämna. Denna regelbundenhet och denna jämhhet urskiljer man lätt med fingret, i synnerhet om man låter detta allt som oftast glida öfver de icke ristade styckena af stenen, hvarigenom kontrasten fullt tydligt framträder.

Som varandes en särskilt objektiv dokumentationsmetod förordade han avtryck i fuktigt papper, s.k. pappersavklappningar av den typ som han själv hade försökt åstadkomma vid Skåängstenen i minusgrader. Däremot är Hildebrand i artikeln märkbart skeptisk till fotografiets möjligheter att återge runristningar på ett tillfredsställande sätt. Han framhåller visserligen att man först kan måla upp ristningen med vattenfärg, men invänder att »i sådant fall eger fotografien icke större värde än hvilken teckning som helst, ty bildens trohet beror då helt och hållet på den uppmålades förmåga att urskilja runorna och andra linjer.»

Julius Magnus Petersens version av Hans Hildebrands teckning av Skäggenstenen, som trycktes i George Stephens' *The Old-Northern Runic Monuments of England and Scandinavia* 2 (1867–68). Om denna avbildning skriver Stephens: »Dr. Hildebrand made his copy with excessive care, dividing the block and his paper into minute squares, and filling-in every smallest detail.»

Man kan misstänka att denna artikel främst var riktad mot Dybecks runstensavbildningar och denne gick omedelbart i svaromål i en insändare i

Aftonbladet den 12 september 1872. Under rubriken »Afklappning» skriver han bland annat:

Såsom belysning till ett af ins[ändaren] nyligen läst yttrande om *runstenars afritning* (?Runristningars afbildade), deri så kallad afklappning synnerligt förordas, kan nämnas att jag för en kort tid sedan erhöll afskrift af en nyfunnen delvis svåräst, runinskrift, hvilken afskrift blifvit gjord efter en på det sättet med omsorg verkställd afbildning. Något senare kom jag vid sjelfva runstenen till full visshet om, hvad äfven vederbörande sedermera lära åtminstone till någon del funnit, att afklappningen tagit fel på icke mindre än sju runor. Och detta fall äro visst icke det enda.

I stället för avklappningar förordade Dybeck »så kalladt *aftryck* i tunt och torrt papper», en sorts kalkering i full skala som han själv brukade göra. Även Nils Månsson Mandelgren svarade Hildebrand i en artikel i *Svenska Fornminnesföreningens tidskrift* 1873, där han dels kritiserade metoden att använda ett på stenen uppritat rutsystem, dels undrade varför Hildebrand inte hade nämnt Dybecks metod, som tydligen även tillämpades av Carl Säve.

Runstenarnas dokumentation var dock inte det enda som intresserade Hildebrand, utan han kommer i Månadsbladet också in på andra runologiska frågor. Bland annat var han den förste att göra ett försök till en kronologisk skiktning av de senvikingatida runstenarna i Sverige. Detta skedde i två korta artiklar med titeln »Kronologiska anteckningar om våra runstenar», som publicerades 1878–79. Genom att ge akt på en speciell runa, den s.k. åsrunan, som ändrade ljudvärde från *a* till *o* och relatera denna till stenar som var resta till minne av män som hade farit med Ingvar den vittfarne till Särkland, kunde Hildebrand dela in materialet i en äldre och en yngre grupp. Eftersom Ingvar enligt den isländska sagan som bär hans namn uppges ha dött år 1041 antog Hildebrand att denna förändring hade skett omkring 1050. Denna tudelning av materialet kunde han också styrka genom att jämföra med genealogier och skillnader i stenarnas ornamentik. Hans förslag fick stor betydelse för den kronologiska bedömningen av de senvikingatida runstenarna under lång tid och även om vissa detaljer senare har kritiserats så är grundiakttagelserna uppenbarligen helt riktiga.

Runverket börjar ta form

Samma år som Hildebrand publicerade den andra delen av sin studie om runstenarnas kronologi blev han utnämnd till Riksantikvarie, vilket gav honom nya möjligheter att agera i runstensfrågan. I ett brev till Stephens den 8 mars påföljande år meddelar han att han var sysselsatt med att ordna »en lig-gare för våra runskrifter – ett ark för hvar sten», där också teckningar och noteringar om inskrifterna samlades. Man anar här att hans tankar på ett större verk om Sveriges runinskrifter börjar ta mer fysisk form.

Sten Boijes fotografi av Nybblestenen (Sö 8) i Dillnäs socken i Södermanland och Robert Haglunds etsning av stenen efter samma fotografi. Den senare trycktes i anslutning till Hildebrands artikel »Det nya svenska runverket» i Månadsbladet 1884 som ett prov på illustrationerna i den planerade publikationen. Foto och etsning i ATA.

År 1883 beslöt också Vitterhetsakademien att 7 500 kronor ur den så kallade Bergerska donationen skulle tillfalla arbetet med det planerade runverket under en femårsperiod och redan året efter kunde Hildebrand i Månadsbladet dra upp riktlinjerna för verket. Artikeln bär titeln »Det nya svenska runverket» och Hildebrand inleder med att påpeka att »[d]en rikedom af runstenar som finnes i Sverige har gjort det till en oafvislig pligt för den svenska forskningen att åt dem egna uppmärksamhet samt göra de upplysningar de kunna meddela rörande vårt äldre språk och våra fäders sed och smak, tillgängliga i vidsträckt kretsar». Detta hade tidigare utgivna arbeten enligt Hildebrand inte kunnat uppfylla, antingen genom att bara innehålla bilder eller bara text eller genom att bara ta upp de runstenar som ännu var bevarade.

Det verk som Hildebrand planerade skulle innehålla samtliga kända runinskrifter i Sverige beskrivna i både text och bild och med en kritisk behandling av textinnehållet. Av praktiska skäl skulle verket också utges landskapsvis, vilket tillät flera personer att arbeta parallellt i olika delar av landet, utan att man var tvungen att ta hänsyn till en löpande numrering av inskrifterna för hela Sverige.

Hildebrand lade en särskild vikt vid det förberedande fältarbetet, där runinskrifterna skulle dokumenteras medelst teckning, avklappning eller fotografiering och han kunde meddela att ett sådant arbete redan pågick på Öland genom docenten Sven Söderberg och i Södermanland genom lektor Sten Boije. Som reproduktionsmetod hade Hildebrand valt etsningen som den enklaste och billigaste, och han hade för detta ändamål engagerat artisten Robert Haglund. Att direkt reproducera fotografier var vid denna tid ännu inte möjligt.

Längst hade arbetet då kommit i Södermanland, där Boije hade genomfört fältarbeten under flera somrar. Samarbetet mellan honom och Hildebrand var dock inte utan friktion. Något som snart blev en tvistefråga var de av Hildebrand påbjudna pappersavklappningarna, som Boije ansåg ofta var onödiga och tog alldeles för lång tid i anspråk. En annan var att Hildebrand snabbt ville komma igång med utgivningen, medan Boije ansåg det nödvändigt att först avsluta fältarbetet för hela landskapet. Dessutom hade han synpunkter på Haglunds etsningar.

Trots den erfarenhet som Hildebrand måste ha haft av runologiskt fältarbete, hade han liten förståelse för Boijes invändningar och redan i januari 1886 beslutade Vitterhetsakademien att det första häftet av »runstensverket» med titeln *Sveriges runinskrifter* skulle utkomma under året och att de skulle innehålla »början af de södermanländska runstenarna». Detta fick till följd att Boije istället valde att avsluta sitt arbete och runverket hade därmed förlorat den ene av sina medarbetare. Hur hastigt det måste ha gått till framgår inte minst av att hans efterträdare Erik Brate 1899 stötte på ett antal träldor på Aspa gästgivargård innehållande pappersavklappningar, som Boije hade lämnat kvar i samband med sina undersökningar i början av 1880-talet.

När det stod klart för Hildebrand att Boije inte tänkte återuppta sitt arbete, vände han sig i augusti 1887 till nämnde Brate med en förfrågan om denne ville inträda som medarbetare i runverket. Brate svarade att han var intresserad av uppgiften och att »detta skulle blifva mig en synnerligen lämplig verksamhet under sommarmånaderna, vilka jag alltid tänkt mig tillbringade i någon bygd och upptagna af dialektstudier eller annan vetenskaplig uppgift som aflösning af skolgöromålen». Han var dock tveksam till hur han skulle kunna åstadkomma avbildningar av runstenarna. Tekniken att göra avklappningar trodde han sig nog med någon övning kunna tillägna sig (»Afkappningarna äro ju till största delen ett mekaniskt arbete»), men han framhöll att han inte kunde teckna. Det senare menade han dock inte behövde utgöra något större problem, »enär jag till ständigt biträde komme att ega en ganska god tecknare i min fru, Fanny Ekbohm, en artist, hvars namn ni möjligtvis hört nämnas».

»Vid färden till runstenarne begagnade jag denna sommar bicykel», skriver Erik Brate i sin reseberättelse 1896, och detta kom från denna sommar att bli hans främsta fortskaffningsmedel vid runstensundersökningarna. Ibland kom också cykeln med på fotografierna som här vid den då nyfunna runstenen Sö 140 vid Korpa bro i Ludgo socken, som han undersökte 1899. Foto i ATA.

Man kan misstänka att fru Brate var mindre lockad av detta arbete. I stället skaffade sig nämligen Brate en kamera som blev hans ständiga följeslagare under resorna. Denna följdes snart av cykeln och med dessa två hjälpmedel utförde han sina fältundersökningar i stort sett varje sommar i mer än trettio års tid. Han började i Östergötland och återupptog därefter Boijes arbete i Södermanland för att sedan fortsätta med Upplandsdelen av Stockholms län och ett par mindre runstensrika landskap som Västmanland och Närke.

Drömmen går i uppfyllelse

När Hans Hildebrand drog upp planerna för det svenska runverket, hade han hoppats att utgivningen snabbt skulle komma igång, men omständigheterna ville något annat. Först år 1900, alltså nästan tjugo år senare, kom det första häftet av *Sveriges runinskrifter*. Det var författat av den ovan nämnde Sven Söderberg och omfattade hälften av runinskrifterna på Öland. Söderberg avled dock helt oväntat redan året efter och arbetet med utgivningen av de öländska runinskrifterna fick fortsättas av Brate.

Sveriges förste riksantikvarie Johannes Bureus var som nämnts den som tidigast hade närt drömmen om ett samlat verk med alla Sveriges runin-

skrifter. När Hildebrand år 1910 tecknade sin föregångares minne, såg han sig även i detta avseende som Bureus arvtagare:

Jag är den förste, som med fullt medvetande af uppgiftens stora betydelse, upptagit – så långt efter – Bures plan. Innan jag afgick från mitt ämbete, hade endast Ölands runinskrifter hunnit utgifvas, men Östergötlands, Södermanlands och en stor del af Upplands runstenar voro då studerade och afbildade, hvadan det stora runverkets utarbetande synes vara betryggadt, under förutsättning att nödiga penningmedel finnes tillgängliga.

Hildebrand skulle under sin levnad även få uppleva det första häftet av *Östergötlands runinskrifter*, som lämnade trycket 1911.

I dag är de flesta svenska landskap behandlade, men vägen har varit långt ifrån okomplicerad och utgivningsarbetet har flera gånger hotats. Ordentlig fart fick det först när Elias Wessén 1924 övertog en betydande del av ansvaret och sedermera kunde engagera framstående medarbetare som Sven B. F. Jansson och Elisabeth Svärdström. År 1952 då de var mitt uppe i utgivningen av Upplands mer än elvahundra runstenar publicerade Wessén i *Forrvännen* en artikel med titeln »Det svenska runverket. Ett 350-årsminne». Han erinrade där om den handskrift som Johannes Bureus hade överlämnat till hertig Karl år 1602, men gav också en rapport från det pågående arbetet, som han ville karakterisera som ett »gott exempel på ett humanistiskt 'teamwork'».

Vid denna tid spåddes verket vara fullbordat någon gång under 1960-talet. Så blev inte fallet och även om de flesta svenska landskap nu är utgivna, är det ännu några som saknas och andra som väntar på sin fullbordan. Detta är nästan lite tur, eftersom nya fynd har gjorts och runologins metoder har utvecklats och förfinats. I sviten saknas exempelvis det tionde bandet som bland annat är reserverat för lösföremål med runor från Uppland. På 1960-talet kände man från staden Sigtuna inte ens tio sådana. I dag är antalet uppe i över 120. Ett annat landskap som producerar en strid ström av nyfynd är Gotland. Den tredje ännu outgivna delen av *Gotlands runinskrifter* finns sedan ett femtontal år tillbaka tillgänglig på Riksantikvarieämbetets hemsida i ett preliminärt manus av Helmer Gustavson och Thorgunn Snædal, men det måste redan nu kompletteras med en rad nya fynd.

Det är nu ganska många år sedan det kom en tryckt volym av verket *Sveriges runinskrifter*, men om allt går som det är tänkt kommer en sådan att utkomma under det närmaste året. Denna är ägnad ett av våra nordligaste runstenslandskap, nämligen Medelpad. Om man betänker att många av landskapets runstenar avbildades redan av Johannes Bureus på hans norrländska resa 1600–1601, så kan man säga att vi har haft gott om förberedelsestid för detta arbete och borde vara väl rustade.

Referenser

- Brate, Erik, 1887: Brev till Hans Hildebrand den 10 augusti 1887 (ATA).
- Brate, Erik, 1896: Reseberättelse 1896 (ATA dnr 5/1897).
- Brate, Erik, 1899: Brevkort till Statens historiska museum den 5 juli 1899 (ATA dnr 319/99).
- Dybeck, Richard, 1872: Afklappning. I: *Afionbladet* den 12 september 1872.
- [Hildebrand, Hans, 1865:] Rökstenen (otryckt manus i Carl Säves samling, ATA).
- Hildebrand, Hans, 1866a: P.M. angående herr Richard Dybecks antiqvariska verksamhet. Ingår i: Anmärkningar vid Dybecks årsberättelse för 1867 (ATA).
- Hildebrand, Hans, 1866b: *Svenska folket under bednatiden*. Ethnografisk afhandling. Stockholm.
- Hildebrand, Hans, 1867: Berättelse om en resa till Frustuna kyrka samt inom Vagnhärads och Trosa socknar (ATA).
- Hildebrand, Hans, 1867: Brev till George Stephens den 19 december 1867 (KB).
- Hildebrand, Hans, 1872a: Brev till Bror Emil Hildebrand den 19 juni 1872 (ATA).
- Hildebrand, Hans, 1872b: Huru bör en runsten afritas? I: *Kungliga Vitterhetsakademiens Månadsblad* 9, s. 139–142.
- Hildebrand, Hans, 1872c: *Svenska folket under bedna tiden*. 2., omarb. och illustr. uppl. Stockholm.
- Hildebrand, Hans, 1878: Kronologiska anteckningar om våra runstenar 1. I: *Kungliga Vitterhetsakademiens Månadsblad* 79–81, s. 710–713.
- Hildebrand, Hans, 1879: Kronologiska anteckningar om våra runstenar 2. I: *Kungliga Vitterhetsakademiens Månadsblad* 85–86, s. 8–18.
- Hildebrand, Hans, 1884: Det nya svenska runverket. I: *Kungliga Vitterhetsakademiens Månadsblad* 145–147, s. 31–38.
- Hildebrand, Hans, 1910: *Minne af riksantikvariens Johannes Bureus*. Stockholm.
- Mandelgren, Nils Månsson, 1873: Huru böra runstenar och andra grafstenar, vägg- och hvalfmålningar m. m. aftecknas?. I: *Svenska Fornminnesföreningens tidskrift* 2, s. 64–68.
- Stephens, George, 1865: Brev till Hans Hildebrand den 21 augusti 1865 (ATA).
- Stephens, George, 1866–1901: *The Old-Northern Runic Monuments of Scandinavia and England. Now first collected and deciphered*. 1–4. London.
- Sveriges runinskrifter*. 1–. 1900 ff. Stockholm.
- Säve, Carl, 1865: Brev till George Stephens den 18 april 1865 (KB).
- Sö = *Södermanlands runinskrifter. Granskade och tolkade av Erik Brate och Elias Wessén*. 1924–36. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 3.)
- Wessén, Elias, 1952: Det svenska runverket. Ett 350-årsminne. I: *Fornvännen* 47, s. 193–210.

Ög = *Östergötlands runinskrifter. Granskade och tolkade av Erik Brate. 1911–18.*
Stockholm. (Sveriges runinskrifter 2.)

Öl = *Ölands runinskrifter. Granskade och tolkade av Sven Söderberg och Erik Brate.*
1900–06. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 1.)